

Tudományos triptichon –

Egy irodalomtudósi életmű három állomása

Megkésett megjegyzések Szigeti Csaba három paradigmaticus irodalomtudományi szakkönyvéről

1. *A hímfarkas bőre – A radikális archaizmus a mai magyar költészetben*

Első, 1993-as tanulmánykötetében¹ (mely eredetileg kandidátusi disszertációnak készült, ám a szerző végül mégsem ezt, hanem a Balassi-strófáról szóló, verstani tematikájú értekezését védte meg²) Szigeti Csaba gyakorlatilag új fogalmat vezetett be a magyar irodalomtudományba – nevezetesen a „radikális archaizmus” koncepcióját. Leegyszerűsítve mindez nem más, mint régi magyar irodalomban fellelhető formák (nem elfelejtendő, hogy a szerző többek között a strófák alakulástörténetének neves kutatója) explicit vagy implicit megjelenési módjai a modern és kortárs magyar irodalomban. A könyv ezúton is hangsúlyozza, hogy az irodalom, azon belül is a költészet és annak formai-metrikai része mindenekelőtt történeti konstrukció, melyet nem szabad, sőt, talán nem is lehet a történeti kontextusból kiszakítani és azon kívül kísérelni meg értelmezni. Ez a történeti dimenzió pedig éppen úgy vonatkozik az irodalmi műalkotások formájára, miként tartalmára, referenciáira is. A *radikális archaizmus* fogalma találóbb, mint valamiféle új (vagy éppen még újabb?) klasszicizmus fogalmának bevezetése, hiszen, miként azt a szerző megjegyzi, a posztmodern kor magyar irodalmában (az 1990-es évek elején) először adódik olyan helyzet, mikor a versnek gyakorlatilag a semmiből kell megteremtenie önmagát. Egy ilyen kor pedig aligha adódik más fogódzó, mint a történeti tradíció, jelen esetben pedig az archaikus(nak ható) formákhoz történő visszanyúlás – ezen archaizmus pedig nem csupán a formákban, de hangsúlyozottan a tartalomban (ti. bizonyos szerzőknél a jelentés stabilisában való hithez történő visszatérésben) is tetten érhető.

¹ Hivatkozott kiadás: SZIGETI Csaba, *A hímfarkas bőre. A radikális archaizmus a mai magyar költészetben*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993.

² SZIGETI Csaba, *A Balassi-vers dekomponálásának költészettörténeti folyamata a XVII-XVIII. században*, kandidátusi értekezés, Magyar Tudományos Akadémia, 1993.

A kötet „tanulmány-szonett”-ként olvastatja magát, ezzel is referálva egyik tárgyára, a klasszikus versformákra – tizennégy, eredetileg önálló, ugyanakkor egymással szoros dialógust folytatót fejezetből áll össze. A szerző először részletesen tárgyalja, meghatározza a radikális archaizmus fogalmát, majd egy következő tanulmányában igyekszik párhuzamba állítani azt a babitsi *új klasszicizmus* fogalmával, sokkal inkább a különbségeket, semmint a hasonlóságokat hangsúlyozva. Ezek után verstani tematikájú tanulmányok következnek, a kötet többek között tanulságokat igyekszik levonni a rendelkezésünkre álló régi magyar irodalmi anyag formakultúrájából a mai magyar líra formakincsét illetően. Végül konkrét szerzők konkrét (élet)műveinek elemzéseire jutunk. A kötet magában foglal egy strofikai mélyelemzést Tandori Dezső szonettváltozatairól³, Zalán Tibor egyik versciklusáról⁴, Somlyó György az úgynevezett „mesterséges szonett” irányába mutató kombinatorikus verseiről⁵, valamint egy összehasonlító tanulmányt Babits Mihály és Arnaut Daniel poéziséről. Egy alig ismert Weöres-versről a szerző kissé provokatív módon még azt is megkísérli bebizonyítani, hogy az nem más, mint az első magyar nyelven, nem idegen nyelvű vers fordítása gyanánt íródott sestina.⁶ Ezt követi Kemenes Géfin László egyik sestinájának elemzése, majd Csorba Győző fordításai formahűségének vizsgálata⁷, végül Csordás Gábor verseinek mélyanalízise⁸. Merész kitérőként ír Szigeti Csaba a Márton László műveiben megjelenő költőalakokról, illetve az általuk megidézett pszeudo-archaikus versekről, ezt követi Kovács András Ferenc második verseskötetének formaközpontú elemzése⁹, majd a kötet az ófrancia költő, Guiraut

³ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Transz: Tandori Dezső szonettváltozatai*, Tiszatáj, 1988 / 12, 29-40.

⁴ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Transz: Zalán Tibor szabálytalan szonettjei és a destrukció esélye*, Életünk, 1990 / 1-2, 156-165

⁵ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *A mesterséges szonett felé: Somlyó György költészetéről*, Jelenkor, 1991 / 1, 681-689.

⁶ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Az első magyar sestina: Weöres Sándor: A szegény kis üdülőgondnok panaszai*, Literatura, 1992 / 2, 168-184.

⁷ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Héliand de Froidmont ciklusa Csorba Győző két fordításában*, Jelenkor, 1989 / 12, 1199-1204.

⁸ A tanulmány egy részlete korábban megjelent: SZIGETI Csaba, *Helyzetjelentések versben: Csordás Gábor, Szervác József és Balogh Attila verseskötetéről*, Palócföld, 1980/6, 27-28.

⁹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *A himfarkas bőre: Kovács András Ferenc verseiről*, Jelenkor, 1990 / 5, 31-37.

Riquier egy versének strofikai analízisével zárul, az általa használt formá(ka)t természetesen a magyar költészet történetében is megjelenő szerkesztési módokkal párhuzamba állítva.¹⁰

Szigeti Csaba első tanulmánykötete / monográfiája (hogyan miként forgatjuk, az pusztán olvasásmód kérdése) az 1990-es évek elején méltán került a figyelem középpontjába és tett szert irodalomtudomány-történeti jelentőségre, hiszen teljesen új nézőpontból kezdte el vizsgálni a kortárs magyar költészet formakincsét, a formához mint esztétikum- és jelentésképző tényezőhöz, illetve bizonyos szempontból a tartalom- / jelentés-központúsághoz való visszatérés tendenciáját, illetve a költészettörténeti tradíció(ka)t, melyből mindez a folyamat táplálkozni látszott.

2. Mint egy elefánt – az OuLiPo formaművészetéről

Szigeti Csaba második, 2004-ben megjelent monográfiája¹¹ ugyancsak hiánypótló munkaként robbant be a magyar irodalomtudományi gondolkodásba, ugyanis ez volt az első könyvnyi terjedelmű elemzés a már régóta a nemzetközi irodalomtudományi érdeklődés középpontjában álló a *Lehetséges Irodalom Műhelyei (Ouvroirs de Littérature Potentielle)* nevet viselő, jól ismert alkotói társulásról.

Az *OuLiPo*-mozgalmat 1960-ban alapította Raymond Queneau francia író-költő illetve François Le Lionnais matematikus, fő törekvése pedig az volt, hogy irodalom és matematika határterületén dolgozva új értelmet adjanak az irodalomnak, olykor meglehetősen bizarr eredményekre jutva, radikálisan átértelmezve mindent, amit eddig gondoltunk az irodalom természetéről, olykor példának okáért a kombinatorika eszköztárát felhasználva.

A szerző először szigorúan meghatározza és leszűkíti vizsgálatának tárgyát, hangsúlyozva azt, hogy magyar nyelven (a mű keletkezésének idején, a 2000-es évek elején) viszonylag kevés primer és szekunder irodalom hozzáférhető az irodalmi társaság tagjainak műveiről és szakmai tevékenységéről. Kimondva-kimondatlanul az is hamarosan világossá válhat az olvasó számára, hogy a magyar elemző maga is – lényegét tekintve talán szükségszerűen – *oulipiánus* szemszögből viszonyul az *OuLiPo* irodalomszemléletéhez, valamint az ide sorolható szerzők műveihez.

A könyv végül a konkrét szerzőkre és műveikre tér rá, mint például Raymond Queneau 1966-os *Mintatörténelem* című rövid, ám annál mélyebb történetfilozófiai munkája,

¹⁰ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Testvérem, Guiraut: Guiraut Riquier: Be-m degra de chanter tener*, Pompeji, 1991 / 2, 74-85.

¹¹ Hivatkozott kiadás: SZIGETI Csaba, *Mint egy elefánt. Az OuLiPo formaművészetéről*, Kijarat Kiadó, Budapest, 2004.

melyben leszámol a világtörténelem fogalmával.¹² Queneau munkásságának elemzése után a könyv az úgynevezett *OuLiPói könyvtár* fogalmáról értekezik¹³, mely egy, az irodalmi társaság által kiadott könyvsorozat volt, szigorú, ugyanakkor frappáns formai és tartalmi megkötésekkel, elsősorban a csoportosulás tevékenysége iránt érdeklődők számára. Szigeti ezután elsősorban Georges Perec *53 nap*, illetve másodsorban *A hiányzás* című regényét elemzi mélyrehatóan¹⁴, melynek elsődleges formaképző szabálya, hogy nem tartalmaz „e” betűt, illetve e két könyv szándékosan eltüntetett, pontosabban inkább elrejtett jelentését (jelentéseit?) kutatja. Az értelmezésnek szándékoltan ellenálló regény értelmezésének kísérlete után még mindig Georges Perec életműve képezi a vizsgálódás tárgyát, nevezetesen pedig egy általa létrehozott irodalmi alakzat, a *fiktív életrajz*.¹⁵ Ezt követően a kötet Jacques Roubaud *A nagy londoni tűzvész* című regényét veszi górcső alá, melyet egyébként valamivel később maga Szigeti Csaba fordított le magyarra. Végül nem maradhatnak el a francia irodalmi kezdeményezés lehetséges magyar párhuzamai sem – Szigeti meglehetősen eredeti, találó és frappáns módon Szentkuthy Miklós *Prae* című nagyszabású munkáját hasonlítja össze az *OuLiPo*-csoport irodalomeszményének bizonyos tendenciával és a műhelyből kikerült konkrét művekkel, végül egyenesen közvetlen intertextuális kapcsolatokat mutatva ki a *Prae* és Roubaud *A nagy londoni tűzvész* című nagyregénye között.¹⁶ A kötet utolsó előtti fejezete ugyancsak egy – bár meglehetősen közvetett – magyar-francia irodalomtörténeti párhuzamra igyekszik rávilágítani: az imbrikáció költészeti alakzatáról (olyan kétszer hármas szókapcsolat, ahol az egymáshoz tartozó szavak nem közvetlenül egymás mellett állnak) értekezik, mint bizonyos *OuLiPo*-s szerzők által igen gyakran használt poétikai fogásáról, szövegszervező elvről, valamint ennek egyik megjelenési formájáról Esterházy Péter

¹² A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *A Queneau-i világtörténelem vége*, Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica, 2001, 153-162.

¹³ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Szigeti Csaba, *Az OuLiPói könyvtár*, in *Szemiotikai szövegtan 7.: A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1997, 186-192.

¹⁴ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *A la recherche du sens perdu: Georges Perec: „53 jours”*, Pompeji, 1990 / 1, 97-111.

¹⁵ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Bio-bibliográfia Georges Perecnél*, in *Kabdebó Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából*, Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Összehasonlító Irodalomtörténeti és Művészettörténeti Tanszék, 2001, 98-102.

¹⁶ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, *Lectures: Jacques Roubaud olvassa Szentkuthy Miklóst?*, Pompeji, 1997 / 1, 7-25.

prózájában.¹⁷ A lehetséges magyar-francia irodalmi párhuzamok vizsgálata után a szerző visszatér Jacques Roubaud-hoz, ezúttal a francia szerző költészetszemléletét jelölve ki a vizsgálódás tárgyául – nevezetesen a két középkori költő, Arnaut Daniel és a Dante Alighieri permutációs technikáinak Roubaud olvasatában való megjelenésére, a költészeti kombinatorika lehetőségei roubaud-i értelmezésének elemzésére tesz kísérletet.¹⁸

Amit Szigeti Csaba az *OuLiPo* igencsak eklektikus, olykor már-már esetlegesnek ható, prokokatív, ugyanakkor meglehetősen produktív irodalomeszményéből kiemel, az nem más, mint az *oulipiánus irodalom* formakultusza. A merész, kísérleti irodalmi próbálkozásokat egyszerre jellemzi a radikális formabontás és formateremtés, ezt pedig az irodalom és matematika határterületén való önmeghatározás, a csoport matematikai-kombinatorikai orientációja csak erősíteni látszik. Amit az oulipiánus irodalmárok műveltek / műveltek, az tehát nem más, mint jelentékeny formaművészet, hiszen az oulipiánus irodalmi szövegek elsődleges jelentésképző elve sem más, mint az olykor már-már öncélúnak ható játék a formákkal, a szigorú formai szerkesztettség.

Szigeti második szakkönyve első munkájához hasonlóan ugyancsak méltán tarthatott és tarthat számot a magyar irodalomtudományi közgondolkodás érdeklődésére, hiszen meglehetősen nagy nóvumot képvisel – lényegében először, s megjelenése óta egyúttal utoljára tárgyalta monografikus igénnyel az *OuLiPo*, ezen érdekes és meghökkentő irodalomeszményt képviselő francia irodalmi társaság munkásságát. Tette ezt nem utolsósorban a mozgalom jelentősebb szerzőinek, Raymond Queneau-nak, Jacques Roubaud-nak vagy éppen Georges Perecnek a műveit modern és kortárs magyar irodalmi alkotásokkal is párhuzamba állítva – természetesen nem minden alapot nélkülözve.

3. Magyar versszak

Szigeti Csaba harmadik, 2005-ben megjelent, egyébiránt korábban akadémiai nagydoktori értekezésésként is megvédett, terjedelmes szakkönyve¹⁹ magyar nyelvterületen első két kötetéhez hasonlóan ugyancsak hiánypótló, nagy újdonságot képviselő irodalomtörténeti szakmunka. Tárgya a nemzetközi költészetkutatás jól ismert, bár Magyarországon meglehetősen kevés szerző által gyakorolt és háttérbe szorított részterülete, a *strofika*.

¹⁷ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, „Szegény az magyar nyelv”: Imbrikációs alakzat Esterházy Péter prózájában, Jelenkor, 1994 / 6, 517-526.

¹⁸ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZIGETI Csaba, "La destruction est ma Béatrice" : Az arnauti és a dantei permutáció Jacques Roubaud olvasatában, Literatura, 1996 / 4, 438-456.

¹⁹ Hivatkozott kiadás: SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

A *Magyar versszak* címet viselő nagymonográfia / kézikönyv²⁰ a különböző versszakokon belüli vizsgálódását leszűkíti az úgynevezett kéttömbű strófák vizsgálatára, melyek azonban az ismert európai költészeti formáknak így is meglehetősen jelentős részét teszik ki. Miként arra Szigeti könyve már a bevezetőben kitér, a kéttömbű strófaszerkesztési mód a középkorban, főként a trubadúrköltészetben jelent meg, tehát okvetlenül francia eredetre vezethető vissza, ugyanakkor számos európai nyelvvel és kultúrával együtt a kéttömbű versszakok a magyar költészet legelterjedtebb formáivá is emelkedtek.

A könyv szerkezetileg alapvetően két részre oszlik, melyek maguk is három-három nagyobb fejezetet foglalnak magukban. Az első fejezet felvázolja a strófaútazás lehetséges útjait, majd a második fejezet egy elméleti modellt állít fel arra vonatkozóan, miként is lehet a versszakot a lehető legapróbb mikrostruktúrára bontva a legeredményesebben vizsgálni. A harmadik fejezet egyedülálló módon nem más, mint egy katalógus a XVII. századi magyar nyelvű abnyitású és kéttömbű strófában íródott költeményekből, az úgynevezett *Legelső Versszakok Antológiája*.

A kötet első, sokkal inkább elméleti jellegű részét egy inkább a történeti nézőpontot érvényesítő második rész követi. A könyv negyedik fejezete a különböző verssorok magyar költészetben való megjelenését igyekszik datálni, illetve jelenlétüket konkrét példákon keresztül kimutatni. Az ötödik fejezet újra visszatér a nagyobb egységek, a kéttömbű strófák vizsgálatára, azokon belül is elsősorban a XVII. századi Magyarországon megfigyelhető szonettírási gyakorlatot tárgyalja. A szonett, mint versforma itt afféle orvosi lóként jelenik meg, és kerül részletes bemutatásra az, hogyan is honosodott meg a magyar irodalmi hagyományban. A kéttömbű versszakok magyar nyelvterületen való megjelenésének legfontosabb állomásainak bemutatása után a kötet hatodik fejezete radikális kitérőt tesz. Immár túllép a kéttömbű strofikán, és a sestina-formáról értekezik, mely ugyan az oksztán és

²⁰ A szerző többek között az alábbi, korábban megjelent tanulmányait, illetve azoknak egyes részleteit integrálta könyvébe:

SZIGETI Csaba, *Appendix Balassiana. Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben*, Irodalomtörténeti Közlemények 1985/6, 675-68.

SZIGETI Csaba, *A Balassi-vers strófikájának lerombolása a XVII. században*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1989/3, 256-266.

SZIGETI Csaba, *Szelíd és vidám megjegyzések a trubadúr Balassi irodalomtörténeti látomásához*, Látó, 1994/5, 70-73.

SZIGETI Csaba, *"La destruction est ma Béatrice" : Az arnauti és a dantei permutáció Jacques Roubaud olvasatában*, Literatura, 1996/4, 438-456.

francia vershagyományon keresztül kétségtelenül hatást gyakorolt a magyar költészet formakincsének kialakulására, s külföldi szövegek magyarra ültetéseiként íródtak is magyar nyelven sestinák, ám a nem idegen nyelvű szövegből fordított, önálló versként magyar nyelven írott sestina a lehető legkésőbb, csupán az egészen közeli múltban, a későmodernség idején jelent meg a magyar költészetben.

Legnagyobb lélegzetű könyvét a szerző szintetikus utószóval, majd igencsak terjedelmes bibliográfiával zárja. A *Magyar versszakot* kétségtelenül tekinthetjük Szigeti Csaba (eddig) irodalomtudósi főművének, hiszen egyszerre olvasható strófatörténeti kézikönyvként és elméleti-történeti monográfiaként, mely a kéttömbű strófák magyar költészetben való megjelenésének idejét és hátterét rögzíti. Elsősorban a provanszál-oksztán-francia irodalmi hagyomány, a trubadúrköltészet formakincséből és annak Európa-szerte való elterjedésének jól rögzíthető irodalomtörténeti tényéből indul ki, a folyamatok lehetséges állomásait a régi magyar irodalom korszakától egészen napjaink költészetéig a lehető legnagyobb alaposággal és elfogulatlansággal végigkísérve.

A kötet vitathatatlan jelentősége továbbá, hogy végre magyar nyelvterületen is ráirányítja a figyelmet az irodalomtudomány, azon belül is a verstan egy nálunk eddig meglehetősen elhanyagolt, szinte már-már ismeretlen, ám ettől függetlenül nem kevésbé fontos részterületére, a strófaelméletre és -történetre irányítja a szakmai figyelmet, szintetikus, összegző szakmunkaként – hiszen hasonló volumenű történeti-elméleti magyar strofika előtte gyakorlatilag nem is létezett.